

Edukační teorie a filozofie jazyka

Požadavky k zápočtu:

- Vypracovat a přednést referát na jedno z vybraných témat.
- Délka referátu 15 – 20 minut.
- Kladte důraz na množství a kvalitu a informací.
- Můžete použít jakýkoli formát: ppt, obrázky, texty, veselá fakta... cokoli.
- Vřele doporučuji vyjít z nějakého zpracování daného tématu (handbooky apod.).

Filozofie jazyka: Témata k výběru

1. Starověk antika, středověk
2. Renesance a novověk
3. G. Frege, L. Wittgenstein a Vídeňský kruh
4. F. de Saussure a strukturalismus
5. J. Austin a J. Habermas
6. Hermeneutika
7. Apriorní a aposteriorní umělé jazyky
8. M. Heidegger a H.-G. Gadamer
9. Poststrukturalismus
10. Lingvistická antropologie
11. Fikční a možné světy
12. Naratologie

Themes (in English):

1. Models and theories of sign and meaning
2. M. Heidegger and H.-G. Gadamer
3. Post-strukturalism (S. Hubík, M. Frank)
4. Linguistic anthropology (J. Pokorný)
5. Semiotics (U. Eco)
6. Fiction and possible worlds (L. Doležel)
7. Narratology

Filosofie jazyka je filosofická disciplína zabývající se vztahem mezi jazykem a myšlením, jazykem a skutečností a jazykem a jeho uživateli.

Na rozdíl od lingvistiky, která se zabývá jazykem jako takovým, jeho různými rovinami a vztahy mezi nimi atd.

Obrat k jazyku

K „obratu k jazyku“ (Linguistic turn) došlo ve chvíli, kdy si filosofové všimli, že samotné myšlení se děje z velké části v jazyce.

Herder: „Rozum je jazyk.“

Wittgenstein (Tractatus, 7): „ O čem nemůžeme mluvit, o tom musíme mlčet.“

Reininger: „Poznání samo se může pohybovat pouze v médiu jazyka.“

Filosofie jazyka začíná tam, kde filosofové zjistili, že celá řada otázek, které si kladla, vycházela z toho, že nedostatečně reflektovali to, co s námi dělá jazyk.

Nominalismus a realismus

Jak je možné, že např. psa poznáme v různých jeho proměnách?

Platónská epistemologie: to, co se projevuje empiricky (fainomenon), je odrazem neměnných idejí, esencí, které se nacházejí v duchovním světě, kde je vnímáme „očima ducha“.

Od antiky se řešil problém duality slova a světa (spor o univerzálie). Slovo bylo neměnné, zatímco objekty jsou proměnné. Jenže role jazyka si zprvu všímali jen okrajově.

W. V. O. Quine (1951): „Význam je to, co se stane s esencí, když je odtržena od objektu a je spojena se slovem.“

G. Frege (1848 – 1925)

G. Frege (1892) poukázal na to, že musíme odlišovat dva momenty významu slova (verbálního znaku): smysl a význam.

• Bedeutung	Sinn
• Reference (meaning)	sense
• Význam	smysl
• Objekt na nebi	Večernice (Hesperus)
Jitřenka (Phosphorus)
Venuše o+

Proprium nemusí mít smysl (NGC 224 či M31), ale může mít: Květomil, kruhochvost... přezdívky, nadávky.

Filosofie jazyka se dělí na dva směry:

- analytický
- neanalytický

1. Analytický směr má dva podsměry:

- **logická analýza jazyka** (Witt. I, Vídeňský kruh, Carnap, Tarski, Davidson, Tichý): kritizuje každodenní jazyk, protože je nepřesný. Snaží se vytvořit nový formalizovaný logický jazyk.
- **lingvistická analýza přirozených jazyků** (Witt II, Strawson, Austin, Ryle, Searle): zkoumá každodenní používání jazyka. Ukazuje na omezení pouze logického zkoumání jazyka, kdy se posuzuje pouze jeho **pravdivostní funkce**.

2. Neanalytický směr (Schleiermacher, Heidegger, Gadamer): navazuje na hermeneutiku a snaží se popsat proces rozumění jako takový. A nezabývá jazykem jako objektem, ale jazykovou povahou transcendentálního subjektu.

J. Austin – pět mluvnických aktů:

- Verdictives
- Exercitives
- Commissives
- Behabitives
- Expositives

O lingvistickém relativismu

E. Sapir a B.L. Whorf

Vztah mezi jazykem a myšlením:

- Sapir-Whorfova hypotéza tvrdí, že jazyk a jazykové kategorie determinují/ovlivňují naše kognitivní procesy.

ENGLISH

"CLEAN"

"WITH"

"RAMROD"

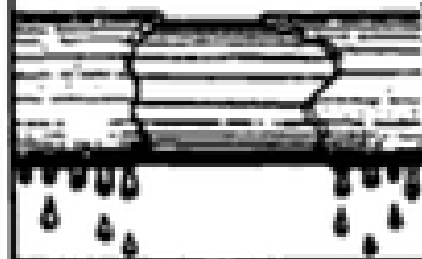

THE THREE ISOLATES FROM EXPERIENCE OR NATURE USED IN ENGLISH TO SAY "I CLEAN IT (GUN) WITH THE RAMROD."

SHAWNEE

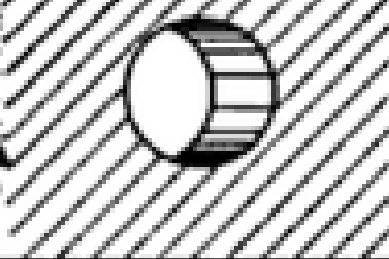
"PĒKW"

(DRY SPACE)

"ĀLAK"

(INTERIOR OF HOLE)

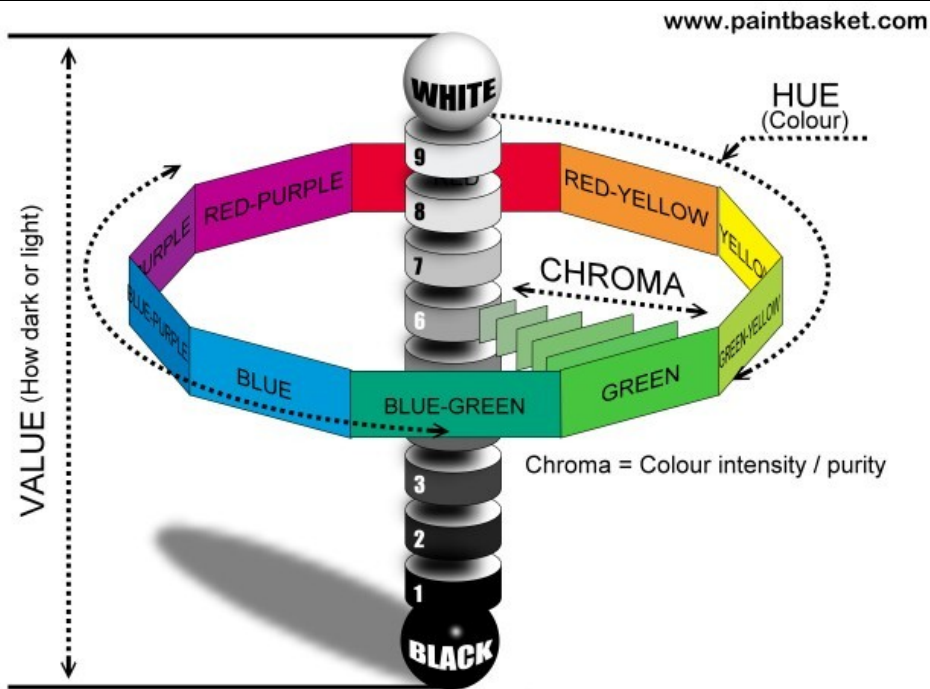
"H"

(BY MOTION OF TOOL, INSTRUMENT)

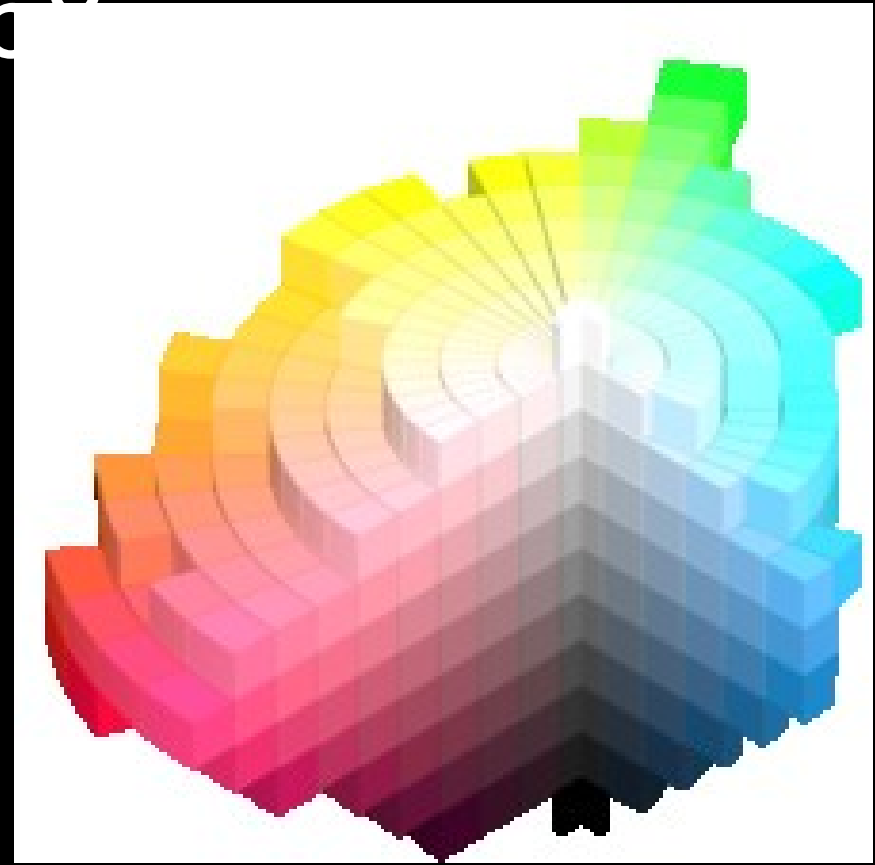

THE THREE ISOLATES FROM EXPERIENCE OR NATURE USED IN SHAWNEE TO SAY "HIPĒKWĀLAKHA", MEANING "I CLEAN IT (GUN) WITH THE RAMROD."

Berlin & Kay, 1969

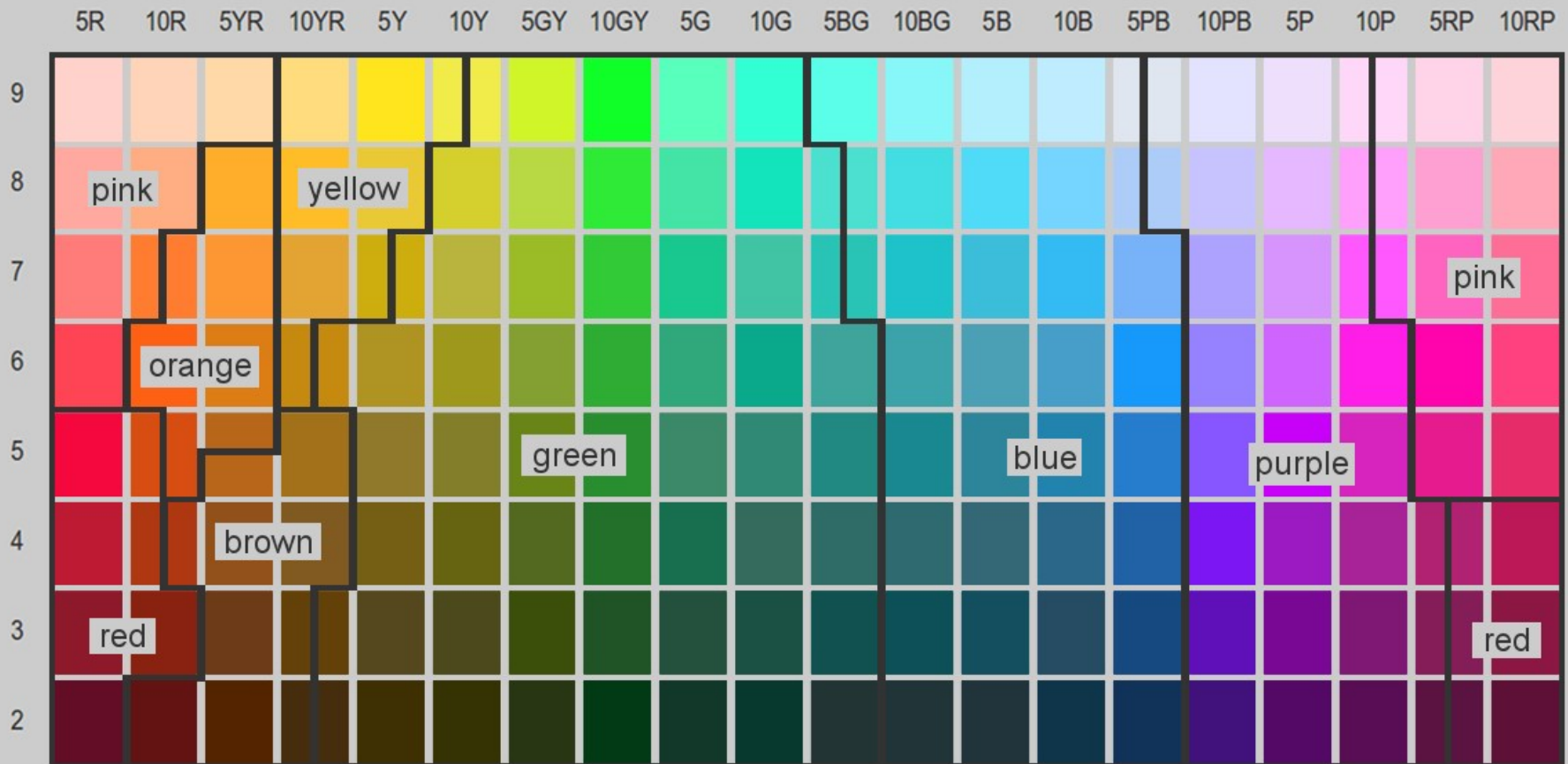
Munsell Colour System

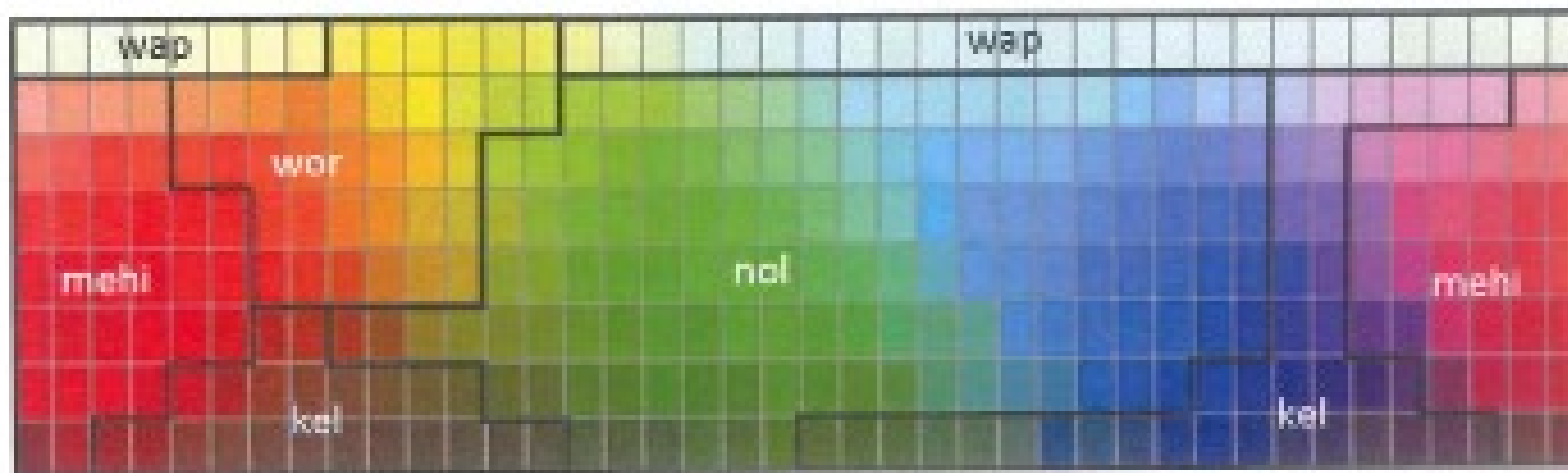
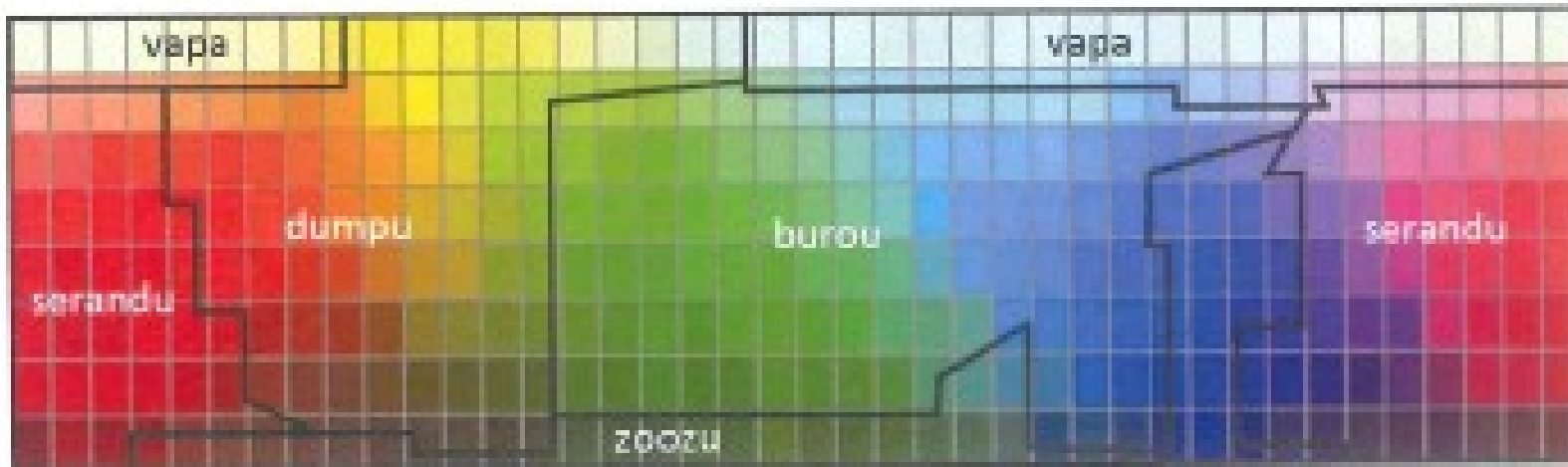

- <https://www.youtube.com/watch?v=gMqZR3pqMjg>

Lexikalizace = kategorizace

This is how English speakers define colors

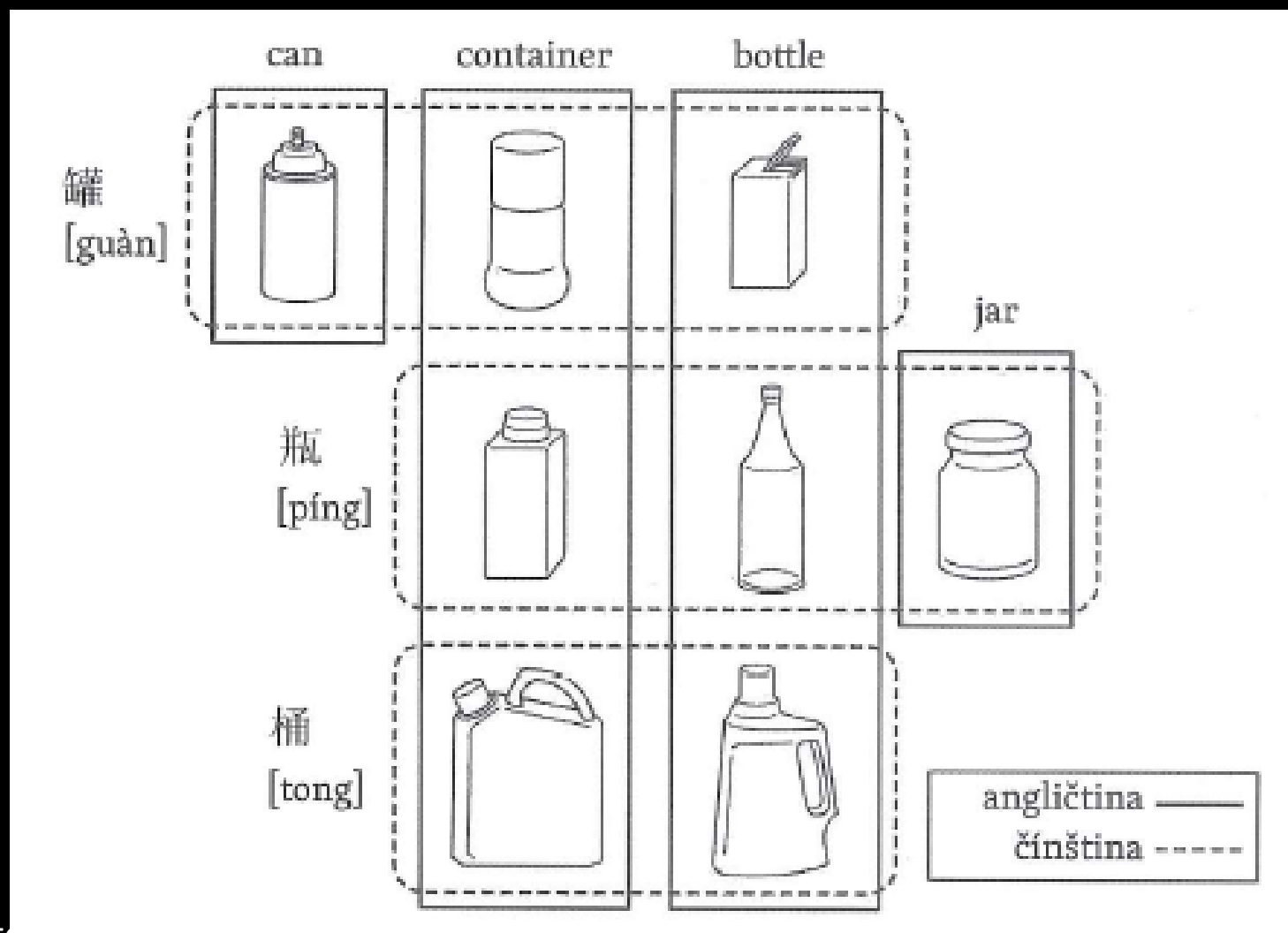

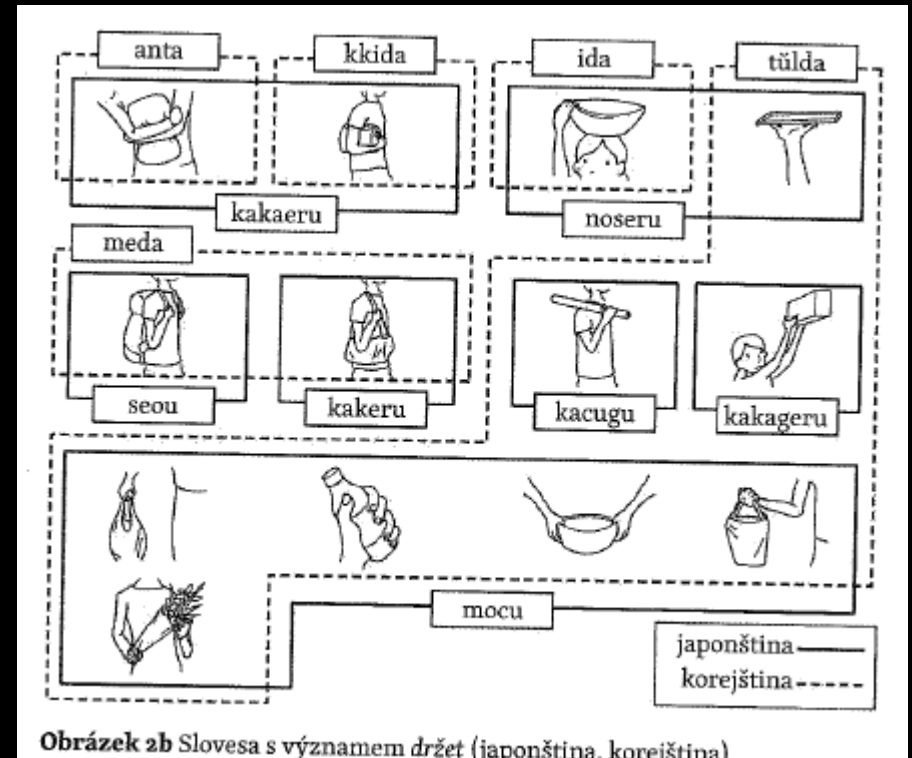
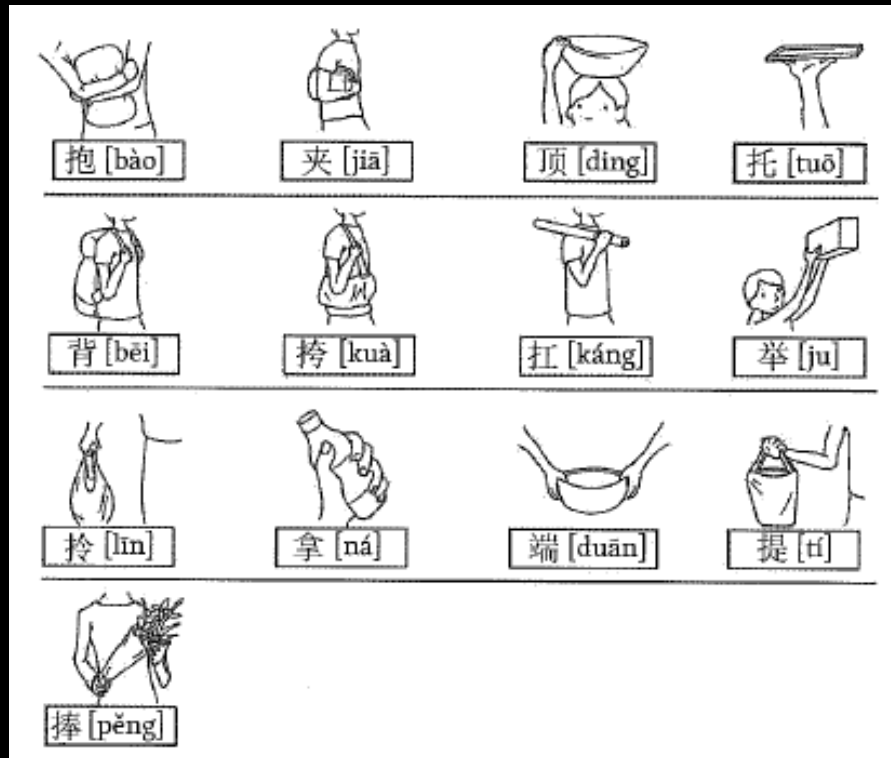
Obrázek 1 Pořadí sbora: Munsellův systém barev, názvy barev v jazyce himba (jihozápadní Afrika) a barev v jazyce berinmo (Papua Nová Guinea)

DID YOU KNOW THAT
SUBURBAN WHITE MALES
HAVE OVER 100 WORDS
FOR "LAWN"?

Kategorizace v angličtině a čínštině: nádoby

Angl. a čes. slovesa s významem držet

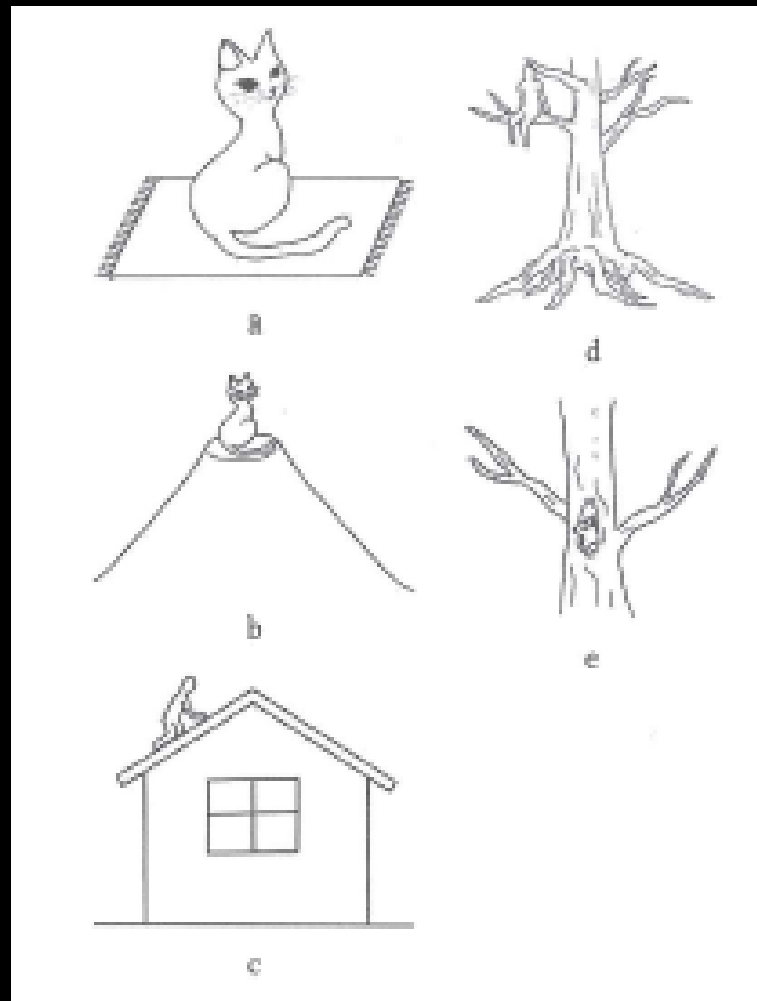

Obrázek 2b Slovesa s významem držet (japonština, korejština)

Čínská slovesa s významem *držet* (resp. *to hold*).

Japonská a korejská kategorizace slovesa *držet* (resp. *to hold*).

Předložkový systém v mexické mixtéčtině (vše je představováno jako by to bylo na těle zvířete-kočky).

Klasifikátory a gramatický rod

Masculine & feminine + neuter

Animate & inanimate

Australian Dyirbal: 4 categories of gr. gender:

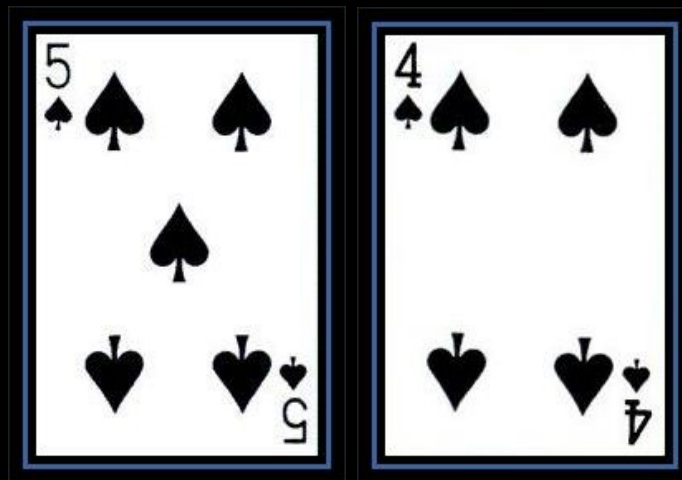
- **Bayi**: men, most fish, snakes, birds, insects, moon...
- **Balan**: women, water, fire, violence, and other dangerous things, exceptional animals, stars.
- **Balam**: edible fruit and vegetables
- **Bala** – stones, trees, body parts, wind, miscellaneous (includes things not classifiable in the first three)

Hungarian hasn't genders.

- Borgesova citace „jedné staré čínské encyklopedie“, která, máme-li jejímu autorovi věřit, dělí zvířata na:
 - a) patřící císaři
 - b) nabalzamovaná
 - c) zdomácnělá
 - d) prasátka
 - e) sirény
 - f) bájná
 - g) toulavé psy
 - h) zvířata zahrnutá do této kategorie
 - i) co jsou jako bláznivá
 - j) nespočítatelná
 - k) nakreslená tenoučkým štětcem z velbloudí srsti
 - l) a podobně
 - m) ta, co právě rozbila džbán
 - n) ta, co z dálky připomínají mouchy.

System číselok:

- Kmen Piraha zná jen 1, 2 a „mnoho“.
- V úkolech počítání mají problém spočítat více než tři prvky.
- Nedokážou říci, v čem je rozdíl mezi:

Směry:

- Někde : vpravo-vlevo (egocentrické)
- Jinde: sever-jih-východ-západ (absolutní; lepší schopnost orientace v prostoru!)
- Jinde: po proudu-proti proudu řeky, k moři-od moře, dolů-nahoru atd.
- Srov.: Pokorný, J. (2009). Lingvistická antropologie.

System času:

- Dřív (vzadu, vlevo), později (vepředu, vpravo): čeština, angličtina
- Dřív (nahore), později (dole) : mandarínská čínština (jsou více citliví na vertikální vodítka).
- Ajmarština má budoucnost vzadu.

Existují tzv. bezčasé (*tenseless*) jazyky: Ajmarština, Hopi, mayština, Bororo, mandarínská čínština, Sango, Tiwi aj.

- Mayština nezná navíc ani slova pro: před a po (časově).

- in English it is necessary to mark the verb to indicate the time of occurrence of an event you are speaking about: It's raining; It rained; and so forth. In Turkish, however, it is impossible to simply say, 'It rained last night'. This language, like many American Indian languages, has more than one past tense, **depending on one's source of knowledge of the event. In Turkish, there are two past tenses— one to report direct experience and the other to report events that you know about only by inference or hearsay.**

Perception of time

- People from different cultures treat time differently: some are punctual, some are not.
- Differences caused by different perception of time.
 - **Western world:** precise measures of time (clock time)
 - 1h, 1m, 1s
 - **Arab cultures:** 3 sets of time
 - No time at all, now (of varying duration), forever (too long)
 - Time measured by duration of events (event time)
 - **Africa:** individual vs. tribal time
 - In Swahili
 - *Sasa*: Now, sense of immediacy
 - *Zamani*: Past, connector of individual souls

Consequences of different time perception

- Western world
 - Time is a commodity (can be bought and sold)
- Arab cultures
 - More attention is put on „now“ than to events in the future
 - Time and money are separated
 - You can't arrange a meeting at a certain time.
- African cultures
 - Can't arrange a meeting at a certain time.

- Tykání a vykání: člověk musí rozlišovat sociální vztah a status toho, s kým mluví. Anglicky mluvící všem říkají *you*. (– rozdíly v sociální oblasti)

L.S. Vygotskij a A.R. Lurija

- Hypotéza **kulturně historické školy psychologie** (Vygotskij, Lurija, Elkonin, Leontěv ad.) je mnohem obecnější a je podpořena empirickým výzkumem (Lurija, 1976).
- Tvrdí, že celý **kulturně historický vývoj společnosti** (nejen pouze jazyk; neboť jazyk je vždy spojen s praxí a děje se v určitých kontextech) **významně ovlivňuje všechny psychické procesy** (vnímání, kategorizaci, usuzování, sebepojetí).
- Srov. mezikulturní výzkum A.R. Luriji (1976) ve 30. letech v Uzbekistánu, který ukázal, jak zásadně se změnil průběh kognitivních procesů díky školní výuce (resp. při vymýcení negramotnosti).

O konceptuálním systému

- V lidské mysli existují minimálně čtyři nezávislé reprezentační systémy:
- percepční – percepty
- konceptuální – koncepty
- verbální – slova a gramatika
- motorický – úkony a chování

Percepty a koncepty

Percepty a koncepty jsou kódovány a ukládány v odlišných formátech a v rámci jiných paměťových systémů. Percepty jsou součástí **procedurální paměti**, koncepty jsou součástí **sémantické paměti** (Mandler, 2004).

- Dobrým příkladem je percept a koncept tváře.
- Konceptuální systém je „otevřenou databází, z níž získáváme – jde-li vše dobře – informace z minulosti a fakta, která potřebujeme k myšlení a plánování. Je to luxusní systém, depozitář vědění, jenž nám umožňuje vyšší kognitivní procesy.“ (Mandler, 2004, s. 198)
- Koncepty jsou pro vědomí přístupné (pro účely myšlení, řešení problémů, inferencí, vzpomínání atd.).
- Percepty oproti konceptům obsahují mnoho detailních informací.
- Percepční zpracování probíhá paralelně, práce s koncepty je naopak výrazně omezena kapacitou pozornosti (Mandler, 2004, s. 199)

Percepty a koncepty

- Koncepty jsou „malé teorie obsahující nízký počet abstraktních rozdílů a charakteristik a slouží k definici živočichů, vozidel a nábytku jakožto odlišných druhů.“ (Mandler, 2004, s. 194)
- Koncepty rozdělují objekty na základě podobnosti *druhu* (percepty na základě podobnosti vzhledu, srov. problém ryby-velryba, korál-rostlina, ptakopysk atd.).
- Tyto koncepty se vyvíjejí (z tradičního pohledu na věc překvapivě) z nejabstraktnější úrovně diferenciací k těm nejkonkrétněji diferencovaným pojmům:
- Od odlišení *živých* (jako sebehybatelů) a *neživých* objektů v sedmi měsících (Mandler, 2004), přes diferenciaci pozemských, létavých a vodních živočichů dále. Jednotlivé domény (*živí a neživí, přírodní objekty a artefakty*) a jednotlivé pojmy se pak vyvíjejí samostatně na základě individuálních zkušeností (Mandler, 2004).
- Odlišení živý/neživý nelze odvodit z percepční zkušenosti.

Co je konceptuální systém (KO.S)?

- Konceptuální systém a mentální reprezentace světa jsou v zásadě synonyma.
- KO.S je mentální nápodobou (reprezentací) světa, která umožňuje vytvářet i fikční světy.
- KO.S je hierarchicky i jinak propojený systém uzlů, v němž každý uzel získává význam ze vztahů s ostatními. Neexistuje význam mimo tento systém. Základními uzly jsou ty, které jsou spojeny s lidskou činností (vtělená kognice).
- Problém převodu myšlení do řeči: Nesekvenční (dynamická) povaha KO.Su musí být zobrazitelná v lineárně odvíjející se řeči.

Fáze osvojování jazyka

- Dítě nejprve (v ontogenezi) používá jazyk ke komunikaci – především k ilokučným, performativním cílům.
- Později začne využívat především reprezentační funkci jazyka. Začne napodobovat, resp. poznávat svět – tvořit si jeho reprezentaci. V tu chvíli se KO.S začíná vyvíjet ve spojení s řečí (percepty jsou asociovány s koncepty). Později (školní věk) se vyvíjí i díky jiným systémům (matematika, hudba).
- Když dítě vstoupí do období „proč?“ (cca 3. rok), patrně chápe možnost systematicky si vytvářet síť tvrzení, kterými napodobuje (popisuje, reprezentuje) svět. Pomocí další verbální interakce (děti se samy učí) si tuto síť během života doplňují.
- Ruku v ruce s tím se vyvíjí i kognitivní funkce jazyka – využíváme jazyk pro explicitní regulaci psychických procesů.
- Poté dochází k reflexi toho, co s námi jazyk dělá – metajazyková funkce. I to formulujeme v jazyce.

Konceptuální systém (KO.S)

Nejprve dítě ani netuší, že lze budovat nápodobu světa záměrně a „poznatky“ si osvojuje nesystematicky, s nástupem do školy již mnoho dětí umí zcela záměrně vytvářet reprezentace dle návodu učitele či knihy.

KO.S je budován pomocí jazyka a řeči (věta je návod na tvorbu propozice).

Označit nějaký koncept nebo vztah v KO.Su lze také nejlépe v jazyce (jsou i alternativní znakové systémy: znaková řeč, hudba).

Přesto je KO.S od řeči zásadně odlišný.

(Tušení této duality je v evropské filosofii celkem staré: srov. dualitu logů u stoiků, *Verbum cordis* sv. Augustina, dualita významů v hermeneutice – Schleiermacher, Dilthey... Srov. Grondin, 2001)

Jak se liší KO.S od verbálního s. (VE.S.), od řeči?

- KO.S lze mnohdy převést (téměř dokonale) na logický kalkul, přičemž „kličky jazyka“ (slovní hříčky, metafory a homonymie) v KO.Su téměř zanikají. (srov. „z deště pod okap“ nebo analogické „pěšky jako za vozem“; „vytopil jsem byt“; „ty teda vypadáš!“ - „vypadl z oka“ - padat - pádit)
- Apriorní filozofické jazyky vylučují synonymii.
- Řeč (=verbální systém, VE.S) např. rozeznává mluvnické rody, KO.S nikoli (ten stůl, ta řeka, to Slunce)
- V češtině VE.S mj. rozlišuje 2 druhy mn. č.: 1 „pes byl“, 2-4 „psi byli“, 5 a více „psů bylo“ (srov. 21 „psů“ a nikoli 21 „pes“; 22 „psů“ a nikoli 22 „psi“), což KO.S nereflektuje
- KO.S je částečně amodální (=nesenzorický): mnoho pojmů je nezávislých na jakékoli modalitě (vysoký, masožravec, lichý, milión let, výlet, štěstí). Částečně je multimodální.
- Pojmy (koncepty) i přes to nějakou představu přivolávají (situační model dle Kintsche?). Např. pes, bochník, buňka, atom, peníze... (a pak klasická podněťová slova v asociačním experimentu)

Humor

Teorie inkongruence: Mnoho vtipů je založeno na tom, že jedna a táž verbální struktura odkazuje na dva odlišné KO.Sy a jejich spojení napříč reálným světem nutí k úsměvu: „Jaký je rozdíl mezi...? – Žádný, protože...“

„Je to hnědé a skáče to na laně. Co je to?“

„Moje dítě se dusí! – A jak je staré? – To nevím, stará je v pohodě, ale dcera už modrá.“

+ Přerěknutí (bez uvědomění)

Nadávky, přezdívký

Urážející názvy osoby: mění se smysl, ale nikoli význam/reference.

Překlad

Možnost překladu je dána částečnou podobností mezi KO.Sy různých mluvčích. Různými výrazy označujeme tytéž koncepty a propozice. Pojem (=propozice; např. „stůl“, „brambora“) může být označen několika tituly (laickým, odborným, nářečním), které používají odlišné pojmenovávací příznaky, a stále je to tentýž pojem. Kolikrát nelze odpovídající výraz nalézt a je nutno sáhnout k opisu. Kolikrát víme, co chceme říci, ale neznáme patřičnou verbální strukturu.

Kódování

Lidé mohou podle potřeby přejít na kódovaný jazyk tak, že označí určitou propozici jiným (obecně znějícím) výrazem – klasický argot kriminálního živlu.

Srov. Opačný proces: např. lascivnost v řeči, která hledá za každým slovem a frází lechtivý podtext (=nejlevnější vtip).

Fenomén na jazyku

Kolikrát víme, co chceme říci, ale neznáme patřičnou verbální strukturu.

Kolikrát nelze odpovídající výraz nalézt a je nutno sáhnout k opisu.

Pravá a levá

Jak to, že zrovna referent těchto slov je tak těžké si zapamatovat? Není sensorické opory a odlišení pravá levé je čistě kognitivní (dáno pozicí očí vůči tělu).

Skrytá etymologie

Na to, že svým vědomím (od jistého věku – cca konkrétní operace dle Piageta) často prodléváme v KO.Su (a zapomínáme na oddělenou existenci VE.S), lze svést naši neschopnost prohlédat skrze etymologii slov – málokoho cokoli zarazí na prsteníčku nebo v útočišti (srov. útok-útěk). Děti v předoperační fázi ovšem tuto úroveň cítí velmi intenzivně (chodník-obchodník; los-losos; roh-raroh-paroh, punč-punčocha...).

Odpovídá úrovni *lidové etymologie* (Praha- práh; Brno – obrněné; Jihlava – jihu hlava; Pálava).

Koncept a propozice

Elementárními jednotkami KO.Sů jsou koncepty (=pojmy). – úroveň slova

Koncepty ovšem vstupují do KO.Sů hlavně skrze vztahy mezi sebou. Tyto vztahy se realizují ve větě, resp. v propozici (v tvrzení, v premise, v axiomu, a šířeji v teorii, v systému).

Propozice

- Je jednotkou výpovědi (srov. predikátový kalkul).
- Mají pravdivostní hodnotu (tj. klad/zápor).
- Svojí pozicí v komplexnějším řádu KO.Su umožňují inference (soudy, závěry, úsudky).

Analýza propozic:

Př.: „Karel IV. postavil slavný most v našem hlavním městě.“

- Postavit: (Karel IV; most)
- Most: (slavný... Karlův most)
- Naše hlavní město: (Praha)

KO.S umožňuje inference

KO.S umožňuje generovat (vyvozovat) inference (závěry, úsudky).

Nezákladnější inference jsou založené už v taxonomické kategorizaci.

Odvozováním platných inferencí v rámci souboru premis se zabývá predikátová logika (i matematika):

každá formule dokazatelná z axiomů je tautologií

A. Každý živý organismus má buněčnou strukturu.

B. Virus nemá buněčnou strukturu.

Inference, závěr: Virus není živým organismem.

Inference ovšem tvoříme již od raného dětství i bez znalosti logiky.

Konceptuální teorie metafory

Konceptuální teorie metafor

- Klasický pohled na metaforu ji představuje jako nástroj v poezii, jako umělecké vyjadřování.
- Jako výraz uměleckého užití jazyka. (**Naopak** metafora je jevem každodenního užití jazyka).
- A především jako jazykový jev.

Nicméně, metafora není jevem jazykovým, ale jevem na konceptuální rovině. Lakoff a Johnson (2002, 2014) ukázali, že metafora v poezii je vedlejší produkt metaforického myšlení.

„Přišel čas na oběd,“ či „já se na to vykašlu“ nejsou výrazem poetické potřeby člověka, ale výsledkem zobrazení KO.Su a vztahů a poměrů v něm v přirozeném jazyce.

- Jestliže metafora vzniká už na konceptuální úrovni může vysvětlit, proč se sémanticky blízká slova používají v podobných metaforických obratech.
- Místo vykašlat se můžete „vyprdnout, vy...
- MORÁLNOST JE ČISTOTA
- : nečisté myšlenky, špinavec, špinavé triky, a naopak: čistá jako sníh, bez poskvrny, očistil se před soudem, s čistým svědomím, s čistým štítem...

Teorie konceptuální metafor y umožňuje 4 predikce:

1. Jestliže není M výsledkem poezie, měli bychom se s ní setkat v každodenním jazyce.
2. M by měly fungovat poměrně podobně v různých jazycích (pokud vycházejí ze stejných tělesných zkušeností), s drobnými rozdíly díky vlivu kultury.
3. M by měla být přítomna i v jiných médiích, než jen jazyku (ve vizuálních médiích).
4. M by se měla týkat i procesů, které nevyžadují užití jazyka.

1. Metafora v každodenní řeči

- Nejuniverzálnější jsou prostorové metafory: LÉPE JE NAHORU, HŮŘE JE DOLE, DOBRÝ JE PRAVÝ, ŠPATNÝ JE LEVÝ.
- Srov. Lakoff & Johnson (2002, 2014)

2. Stejné metafory v různých jazycích

- VZTEK JE HORKÁ TEKUTINA je užíván i v čínštině, japonštině, maďarštině, angličtině ad.
- Srov. Vypustit páru, bouchnout saze, ...
- Srov. čínský koncept čchi, životní energie (King, 1989).

3. Stejná metafora i ve vizuálním médiu

4. Vliv na nejazykové procesy

- Zhong & Leonardelli (2008): lidé si mají vzpomínat na zážitky sociální inkluze nebo vyloučení. Ti, kteří si evokovali soc. vyloučení pociťovali teplotu v místnosti jako chladnější, zatímco při vzpomínce na soc. přijetí, vnímali teplotu v místnosti jako teplejší.
- Přesně dle metafory : vřelé/chladné přijetí.